

Ял хушаләх ыйтәвәсем тавра

Пёрле ёсленине мән ситтёр?

(Вёсё. Пусл. 1-мөш стр.). Сәкна паләртмалла. Сысна ашә туса илессипе район йёркеллә ёслесе пырать. Ку енёпе малалла ата-ланасләхә те пысәк. Иртно сүл сыснасен йышә 19622 пулнә пулсан сәк вәхәтра, қасал 7 уйәхра вёсен йышә 25266 ситрә е 28,8 процент чухлә нумайрах.

Майрақалла шултра вьльәхсен йышә вара пёлтёрхи сәк шайринчен қашт сөс үснә.

Паянхи рынок условийёсенче вара майрақалла шултра вьльәх ашән хақә те хәпарсах пырать. Савәнпа та пирән паянхи задача – майрақалла шултра вьльәхә самәртма ытларәх тәратаси. Ку ёсрә вара специалистсен сөнөвөсөнә шута илли, ял халәхәпә тачә сыхәнса ёслени вьрәннә пулмалла. Ял хушаләхәнчә пёрлешүллә хушаләхпа ыраәм сынсем яланах тачә сыхәнса ёслөссә. Қилти хушма хушаләхәнчә майрақалла шултра вьльәхсене туйнассипе те ёслемелле. Аратләх тенёрен, патшаләх ку теллөшпә пулшәтә. Савәнпа ку енёпә ёслемелле те ёслемелле.

– Халә обществәлла вьльәх-чёрлөхә кетү сүретмелли тапхәр. Сәкә сөт ытларәх туса илессинче те ыра витем күрет. Район сөт туса илессипе сителәклә ёслет, тесе шултар-и?

– Сөт паян хушаләхсәмшән укса-тенкә сәл-кусә пулса тәрәтә. Ку енёпә итрнә сүлхи кинчен үсөмлөрөх ёслени ләпланмаллине пёлтөрмест. 7 уйәхра районта вәтраман кашни ёнерен 2385 килограмм сөт сунә е пёлтөрхи сәк вәхәтрипе 8 процент чухлә ытларәх. “Герой”, Ильич яч.хис, “Свобода”, Суворов яч. хис. хушаләхсәм ку теллөшпә яләх мар ёслесе пырассә. Пурә районти 16 хушаләх сүлталәх пусланнәранпа 2 пинлө чикөрән қасрә. Паян районөпә вәтраман кашни ёнерен 12 килограмм е иртнә сүлхи сәк тапхәртипе танлаштарсан 1 килограмм ытларәх сөт сәватпәр. Анчах та хәшпёр хушаләхсәнчә сәвәма (вёсен қәтәртәвә районти вәтрам қәтартуран пысәк пулин те) пёлтөрхи шайран чакәрчөс. Сәлтәвә – вьльәхсәнә сителәклә тәрантарманни. Вьльәх-чёрлөхә рационанчән тыра тухса үкни. Халә, вьрма пусланнә хысқан, ку ситменлөхә пётөрме майсем пулассә ёнтә. “Оринино”, “Передовик”, Чапаев яч. хис. хушаләхсәнчә паян туртәнмалла ку теллөшпә. Кашни ёнерен куллән 10-шар килограмм сөт сума вёсенчә пур майсем те пур.

– Витесенчә хәлә хәтөрленес ёссем мәнлө пырассә?

– Ку ёс те пусланнә. Тёрөссипе йёркеллә хуқан юсав ёсә нихәсан та пётөмест: хусалән-тайәлнә хысқанәх йёркене кёртсә пымалла. Вьльәх-чёрлөхә фермисенә хәлә хәтөрлес ёс “Восток”, “Герой”, “Лидер”, Ильич яч.хис., “Свобода” хушаләхсәнчә яләх мар пырассә. Е. Андреев яч.

хис., “Волга”, “Передовик”, “Сөятель” хушаләхсәнчә вара ку енёпә сәвәнәсүләхә чылай үстөрмеллө. Вьльәхсәнә хәлө еплө хәтөрлөссипе районта ятарлә комисси туса хунә. Ку ёсә тёллөшпә тишкөрсә хак парә вәл.

Паләртса хәварас қилет – продукция ытларәх илөс тесен вьльәх-чёрлөх сывләхәшән тимлөсси те тәп вьрәнә пулмалла. Савәнпа та зооветспециалистсем пёр-пёрнә әнланса, пёр тёллөвлән ёслени сәк тери пысәк пёлтөрөшлө. Хәйсән тивөсә сине вёсен патшаләх күсөпә пәхмалла.

Патшаләх тенёрен, наци проекчөпә килөшүллән, ял хушаләх предпрятийёсенчә ёне тата сысна фермисенә сөнөтсә уләштарма, реконструкцилеме проектсем тәратма вәхәт ситсә пырать. Бизнес-план та кирлө. Сентябрьтә пурнәс-ламалла сәк ёсә. Вёсемпә пёрлө ял хушаләх министрствинчә кредит илме документсем тәратмалла. Район ертүсисемпә Мордва республикинчә пулса куртамәр. Камсөнә сәк проектсем килөшнә, вәхәтә сая ямасәр ку теллөшпә ёслемеллө халь.

– Уйраәм хушма хушаләхә аталантарма та паян патшаләх сүл уссә парәт.

– Малтанласа районта пурәнәкансем патшаләх пулшәвнә илме шикленсә тәчөс. Халә ёнтә сәкә усаплине әнланса илчөс. Паянхи кун асәннә кредита районти 400 ытла сын 64 миллион тенкә сураләх илчө ёнтә. Ку ёсә малалла тәсма пәхнә. Сәпла майпа хушма хушаләх ытәкансәнә сарайвита тумә, вьльәх-чёрлөх, техника туйнама сүл усаплчө. 14 процентлә кредитән 11,5 процентнә Раçсәй тата республика бюджетәнчән саплштарассә. Унна тёллөвлән уса курнине сирөплетекен документсәнә уйәх сурәран қая юлмасәр тәратмалла сөс.

Каласа хәвармалла. Район администрацийә паян хушаләхән кирек еплө формин ёсә-хөлөшөн те яваплә пулса тәрәтә. Вёсен аталанәвөшөн тәрәшәтә.

– Сәк хушәрах районта пурәнәкансем хәйсән сөр пайёсөмсөр ан юлччәр тесе те. Сәпла вөт?

– Төрөсөх. Халә хөрү тапхәр вәхәтәнчә те ку ыйту пирки манмалла мар. Ситөс сүлхи январь вөсөнчән сөр пайёсөм хәрпәрләхрә пулинә сирөплетмөсөн, паян ёслени харама қайма пултарәт. Сәк тапхәрчән сөр пайёсөн хәйсән хәрпәрләхнә кусармасан, вөсем муниципалитет хәрпәрләхнә кусарсә. Савәнпа та районта пурәнәкансен, вәхәтә сая ямасәр, сөр пайнә уйәрни сүнчән заявлөнә, пёлтөрү памалла, сәк ыйтусөмпә сыхәннә ытти ёсөнә тумалла. Ку ыйтупа вьрәнти ял тәрәхнә пымалла. Унта ку ёсә еплө пурнәс-ламалли пирки тёллөн әнлантарассә. Сәкә сирән ачәрсөмшөн, мәнукәрсөмшөн кирлө. Қил-суртра паян эсир мәнлө хәвәр хысқанәх әрәва тәпкөчә парса хәварма пултаратәр, сөр пайёсөнә те қайран (вёсенә хәрпәрләхрә хәварсан) хәвәр ывәл-хөрсөнә халалласа хәварма пултаратәр. Қамәл пулсан сутма-туянма та пултаратәр.

– Пурнәс қаларса тәратнә тёлпөр сөнөлөх вәл – төрлө кооперативсем йёркелени. Ку енёпә конкуретлә утәмсем пур-и районта?

– Паян төрлө формәллә кооперативсем пирки нумай қаласассә. Сынсен пурнәс-нә лайәхлатма кирлө вөсем. Производство кооператив-

нех илер-ха, ақә. Вьрәнәтах қилти хушма хушаләхрә сит-ёнтөрнә ял хушаләх продукцине әна ситөнтөрөкөншөн тивөслө хакпа сүтас-туяннас тёллөвпә йёркөлөссә вёсенә. Халә мәнлө пулса пырать-ха. Тастан қилсә ял сүнни ситөнтөрнә пахчә-симөсә, аш-сөтә йүнөпә туйнассә те аяққаларах қайса хаклә хакпа ярәнтарассә. Вьрәнти кооперативсем урлә ял хушаләх таварөсөнә вьрнастарни вара районшән та, ял сүннишөн те усаплә пулө.

Хальлөхә районта 1 производство кооперативө, тёлпөр кредит кооперативө йёркелөнә. Савәнпа та пурәруллә сынсем кооперативсем йёркөлөссинә ырлатпәр, пулшәтәпәр. Халиччән сәк ёсә апапаннә пурәруллә предпринимательсем те пулма пултарассә вөсем.

Каларәм ёнтө, кооперативсем төрлө формәла пулассә. Қаләпәр, Мичурин яч.хис. хушаләх территориянчә халә хресчөн (фермер) хушаләхә йёркөлөннә. Вәл пур сөрпә те уса кураймасть. Савәнпа та сәк тәрәхри пурәруллә сынсенчән уса курман сөрсөм сүнчә ёслөмә кооператив тумә пултарассә. Малтанласа қарәксөнә пёрлө сүлсә илсә, қаярахпа тыр-пул ситөнтөрсә илме те пулать. Вьльәх-чёрлөхнә қилтә усрама та пулать. Пурәруллә сынсемпә ёслөс қамәл сөс кирлө. Ун пек сынсөнә эфир пулшәма хәтәр.

– Альберт Николаевич, ял хушаләх аталанәвөнчә район үмөнчә тәракан задәчәсем мәнлисем?

Халә вьрма тапхәрә сәк явапләхә тата үстөрмө ытәтә. Савәнпа та район администрацийән яваллә ёсөнөсөм вьрәнә тухсах сүрөссә. Аста – сөнүпә, аста конкретлә пулшәу кирлө. Вьрәнсенчи лару-тәрәва куран вөсөртмөстпөр. Лару-тәру еплө пулнинә тёрөслөсөх тәратпәр. Район администрацийән пусләхән ятарлә йышәнәвөпә килөшүллән қасхи рейдсөм иртөссә. Ситөнтөрсә илнә тырра, аш-қаяқ хушаләхсән йёркөллө, сәккунпа килөшүллән, тивөслө документсөмпә вьрнастармалла.

Төслөхрөн, Мичурин яч. хис. хушаләх территориянчән документсөмсөр продукция асатас төслөх пулнә. Халә ку ёсә шалти ёсөн пайөнчә тишкөрөссә.

Асәрхәттарсах қаласшән, йёркөрсөрлөх районта ништа та пулмасть.

Төлпөр задача вәл – ял хушаләхнә ура сине сирөп тәратма кадрсөмпә ёслемелли. Ку енёпә те ситменлөхсем пур. Ял хушаләх нихәсан та сәмәл отрасль пулман, чупса қилсөх специалитсөм ёсә вьрнасарассә. Анчах та сәкна қаласшән: йывәр пулсан та сөр никама та ёсөсөр хәвармасть. Ёслөкөн сын вара халиччән те вьсә ларни пулман-ха.

Савәнпа та сәмаха вөслөнә май районта пурәнәкансөнә чөнсөх қалас қилет. Йывәр ёсә чәвашсөм ёлөкөх, пёрлө қар! тәрса ёслөнә. Ватти-вөтти алла сурла, сөнөк тытнә. Ялта пур ёсә те пөр хәкә тумалла чух паян сәкә уйрамах кирлө: вьльәх алатнә хәтөрлөмеллө, тыр-пула пустарса кёртмеллө, көр аки иртөрмеллө тата ыт. те. Сөтел хушшинә пёрлө ларса шәкәл-шәкәл қаласма унчән пёрлө ёслөнә те кирлө. Уйхир ёсөсөнә вара пирән, ял сүннисән, хамәрәнах тумалла. Сөрә те хамәрән, ёсә те. Пурнәс пирән сәкән-та.

– Тавах, Альберт Николаевич, төлпө кәласушән. Л. ТУКТИНА қаласнә.

Ылтән пучах

Очерк

«Сын ёсөпә илемлө», – тет чәваш әс-мүлө. Нумай чух әна ваттисән сәмахә тесе ирттөрсә яратпәр та сәк вьсә сәмаха хамәрән асәтә-асәннөсөм хывнә тарән пёлтөрөшө сүнчә чарәнса та тәмәстпәр...

Сөр ёснә вара манән ёсөнә сөсә тесе хаклама қамәл пур та пирән хушәмәртә сөр ёснә чүнөпә парәннә хресчөнән пархатарләхнә қай сүлтә картлашкана лартас қилет. Суха пуç хыснә тәрса курнә, пуракран тыра қанә, әнлә саран урлә сәвапа курәк сүлсә қаснә, сүнсем тутлә ыйхәран вәрәниччән вуншөр ёне сума ёлкөрнә, шартлама сивөрә те трактор-машина юсәсинчән пәрәнман ял сүнни сәкна тивөсә те.

– Алла ылтән пучах тытса қилениччән сичө хут тар тухиччән ёслемеллө, – вөрөнтүллөрөх те хәйән пуян ёсөпытнә паләртсарәх қаләнәччә пөррөхинчә “Оринино” ял хушаләх производство кооперативөн комбайнөрә Константин Михайлович Садовников. ЫЛТӘН ПУЧАХ... Тәрән пёлтөрөшлө сәмах майлашәвө. Унта мән пытаннинә сәк пучаха сичө хут тар қаларнә хысқан алла илсә курнә сын қанә пёлөт-төр. Константин Михайлович вара әна пөррө мар алла илсә чөри сүмнә пәчәртәнә, пит-кухнә ачашланә... Унән техөмлө шәршине қәкәр тулли сывланә та сәмрәк әрәва Сөр-әннә мөрә юратма, хисөплөмә, унән туләхләхөшөн көрөшөмә вөрөнтнә.

Паян Константин Михайлович пирән хушәмәртә сүк. Вәл пирөнтән вәхәтсәр уйрәлса қайрә пулин те, унән вөрөнөкөнөсөм паян чөретлө вьрмара ылтән пучах пухассә.

“Кам-ха вәл Константин Михайлович?” – тесе ыйтө вулакан. “Сөр ёснә чүнөпә парәнса хисөпә тивөснә механизатор”, – тетөп паян

сәкән пек ёсөнөсөм пирән хушәмәртә пулиншөн тата вөсем хәйсөм хысқан тыра-пула акса-лартса тухәслә

ёпә тәван хушаләхә таврәнәтә. Таврәнәтә те пенсия тухиччән пёр сүл улшәнмасәр “Оринино” хушаләхрә ылтән пучах үстөрәт. Унән ёсө көнөкинчә те пёртөн-пёр ёсө пирки сөс сьрса хунә: 1963 сүлхи июнән 15-мөшөнчә Чәваш Республикани Муркаш районөни “Оринино” хушаләхрә ёслөмә пусланә. Константин Михайлович мән пур ырләх ёсрә пулинчә чөрипө туйса ёслөнә. Савәнпах ёнтө әна ертүсөсөм те манман. 1984 сүлхи вьрмара пысәк қәтартусөм тунәшән әна КПСС Муркаш райкомөн бюрөвө, халәх депутатчөсөн районти совөчөн ёстәвкомө, ял хушаләх ёсөнөсөн профсөюз райкомөн президиумө “Ылтән пучах” палләпа наградланә. Сөр ёснә чүнөпә парәннә сүншән чи пысәк хак мар-и-ха сәкә? Хисөпсөм пирки қалас пулсан вара Константин Михайловичән вёсенә шута та илсә ситерийөрс сүк: кашни вьрмарах вәл сөнтөрүсө, кашни ақарах вәл малтисөн рөтөнчә. Вёсен қашәлө – “Чәваш Республикани тава тивөслө механизатор” ят. Әна хастар ёсөнә 2000 сүлта панә.

...“Сын ёсөпә илемлө”, – тет чәваш әс-мүлө. Нумай чух әна ваттисән сәмахә тесе ирттөрсә яратпәр та сәк вьсә сәмаха хамәрән асәтә-асәннөсөм хывнә тарән пёлтөрөшө сүнчә чарәнса тәмәстпәр... Константин Михайлович Садовников ХРЕСЧЕНЕН пек пёлтөрөшлө сәнарлә, хәрпәр хәй суйласа илнө ёсө чүнөпә парәннә сүнсем сүнчән пирән кашни утәмара аса илмеллө, сәкән пек сүнсем сәмрәксөмшөн төслөх пулмалла. Савән чухнә наци проекчөсөнә те сүлтән хушмасәр-паләртмасәрах пурнәсә кёрсә пырөс, никаман та пуса усса сүрөмә сәлтав пулмө.

Анатолий БЕЛОВ.

Пирән интервью

“Сөр ёсөнө сөрпә туллин уса куртәр”

Пурнәс аталанәвө хәвәрт утәмпа пини сөр ёсөннә те сүл айқинчә тәратса хәвармә. Ял хушаләхнә сөн йёркелү тапхәрә қилсә сәпнәран хресчөн те хәй ёснә, хәйнә шанса панә сөр хутшәнәвөсөнә паянхи кун ыйтәвөпә йёркөлөмә пусларә: унчән қолхоз-совохсә аллинчә пулнә сөр сине унән чән-чән хуқи пусләмәш утәмсем туса пурө. Сәкәнпа пөрлөх сөр сүту-шүлү шайнә ситрә. Алпа пулсан унән хәкә пур. Сәпах та сәмәл-и-ха сөнөлөхсөнә алла илмә? Сәк ыйту сине хураш шыраса район хәсәчән ял хушаләх пайән заведүчийө Анатолий БЕЛОВ Муркаши “Аршин” чикөллө явапләхлә общөствө ертүсипә Алексей Валериевич КОЛБАНОВПА төл пулнә, сөрә хәрпәрләхә илөкөнсөнә хушмантаракан хәш-пөр ыйтүсөмпә қасәқланнә. Халә унна хәсәт вулавсисөнә паллашма сөнөтпөр.

– Алексей Валериевич, қаласу пусләмәшө-нчөх юлашки сүлсенчи сөр хутшәнәвө пирки мән қалыратәр?

– Сөр сүнчә вәрсма хушмасть халәхәмәр әсләләхә. Сәкна эфир те хамәршән төрөслөх тесе йышәнәтпәр. Анчах сөр хутшәнәвөсөм пурнәс-па тан улшәнса пининә те эфир паян свилөймөстпөр. Сөнөлөхсөнә пирән йышәнәсәх пулать. Вёсенә вәхәтра пурнәсә кёртсә общөствәри хирөстәру сәлтәвөсөнә маларах сирсә пырасси – пирән аслә әру үмөнчән парәм.

– Пытармәпәр, сөрә сүтас-илөс йөркө аталанса пинә май сәк хутшәнүсөм пирән пәшә-рә ситни те күскөрет. Сәкәнпа арәш-пирөш политика пус пулса тәрасран эсир туса ирт-төрекөн ёсә сүннинә хүтөлтө-и?

– Кунта хуравө пөррө: сөрпә ёслөнә сөртө йөркө кирлөх. Эфир вара шәпах сәк йөркөнә тәвас сула усса пыратпәр. Халә қаланинә пурнәсә сывәхарах усса парам-ха. Қаләпәр, сөр участокнә сүтас-илөс, парнелөс, қилти хушма хушаләхә халәпә хәварас тенө чухнә ёсә сәккунлә пурнәс-ла сөр участокнә кадастр планә кирлө. Ахальлөн эсир пусаннә ёсә валли вәхәт чылайрах кирлө пулать. Сәпла ан пултәр тесән кадастр планнә маларах туса хумалла. Сәкән та пусланәтә те ёнтө сөр висөвөн ёсә. Муркаш Енрө ку ёсә ёслөкөн 4 организациөн пирән общөствө сөс районта вьрәнәтәх вьрнасарән халәх пирән патәмәра йышлә қилни вёсен ыйтәвөсөнә вәхәтра та пахаләхлә татса пама ыйтәт. Эфир сәпла тәватпәр та. Район администрацийөпә, районти сөр комитөчөпә, кадастр пәлатипә тачә сыхәнса ёслөнөрөн пирән пур ыйтүсөнә те вьрәнәтәх татса пама майө пур. Кунта пирән сөр висөмлө сөнө йышми прибор пулли те ёсә көскө вәхәтра тата пахаләхлә пурнәс-ла

ма май парать.

Раçсәй Президентчә наци проекчөсөнә сүл пинипә уса курсә паян қилти хушма хушаләхә аталантарас текөнсөм 60 сотка сөрсөм илөссә, пёрлөшүллә хушаләхри сөр пайёсөнә висөтсә уйрәссә т. ыт. те. Сөр пайёсөнә илөс пулсан, граждәнсөн вөсөм төлөшпә хәрпәрләх прависөм пур. Анчах вёсенә документпа хәрпәрләхә сирөплетмөсөр эсә вёсен хуқи мар. Сәкәнпа пур-сәннә ёсә вёснә ситермә пухусөм ирттөрсә сөр пайнә хәрпәрләхә илөссинә граждәнсөн юлашки сур сүлта әнлән пусанса қайрөс. Кунта чылай чухнә ял сүннинә вәхәтнә перөкөтлөни те кирлө. Сәкна әнланса эфир хамәр клиентсөнә сөр документчөсөнә көскө вәхәтра та пахаләхлә туса панәран пирән патәмәртан сынсем хәп-массә. Қаламалла, пирән ёсә ял сүннисөмпә ёслөсси сөс мар. Паян эфир сөр йёркөлөвөн ёсөсөнә сөнөрөн сөкпөкөнөн АЗСсөм, сөнө автосүлсөм, қарас телефон линийөсөнә вышқисөм валли т. ыт. те тәватпәр. Дача участоксөнә, қилти хушма хушаләхри сөрсөнә, пай сөрөсөнә висөтсөмә қамәллә ял сүннисөм те нумайән қилөссә. Хамәр патәмәра қилөкөнсөн ыйтәвөсөнә көскө вәхәтра тивөсөтсөссә – пирән төп төлөв: сөр ёсөнө хәйнә тивөсөкөн сөрпә туллин уса куртәр.

– Алексей Валериевич, хәвәрпа тата коллективәрпа көскөн паллаштармә-чи?

– Хама илсән, сөр йёркөлөвөнчә ёсә стажө 7 сүл. Савәнпа та паянхи ёсә питө пысәк сөнөлөхөх мар. Ситменнинә 11 сьнран тәракан коллектив та хәй ёснә лайәх пөлөт. Паян манән уйрамах хамән замөстителә А.А. Қазәмбаева, А.В. Ярдыковпа А.В. Рузмикин инженерсөнә ырапа асән-нас қилет. Кашниөх вөсөм халәх ыйтәвнә туллин тивөсөтсөрсә тесе вәй хураçсә.